

ביאורי מקראות בספר שמואל

מאמר ג

ספר שמואל כתיקון ההחמצה של שבט יהודה

במאמר זה נסיים בעזרת ה' את הקדמתנו לספר שמואל. נמשיך עם הקו שהלכנו בו, המבוסס על דברי חז"ל "שמואל כתב ספרו וספר שופטים ומגילת רות", כאשר משמעות הדברים היא שמדובר למעשה ב'סדרה' של שלשה ספרים לפי הסדר: ספר שופטים כתיאורה של תקופת החושך והנפילה שלאחר אורם של משה ויהושע, מגילת רות כמבשרת על לידתו של דוד ועל שרשיה הפלאיים, וספרו של שמואל מגיע על רקע שני הספרים הללו ומשלים את המהלך כולו.

כפי שהובא, אחרי מות יהושע והזקנים, קם דור 'אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ אֶת ה' וְגַם אֶת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר עָשָׂה לְיִשְׂרָאֵל', 'דור של הבל' ומשם התחילה הנפילה של תקופת השופטים. נפילה שהיתה מוכרחה לבוא, משום שהקשר, והיחס, שבין ה' לישראל שהיה בזמן משה ויהושע אינו יכול להמשיך עוד. זהו קשר שהיה נכון לזמן המדבר ולזמן הכניסה לארץ, שהיה מאופיין בתלות יומיומית בה' ובניסיו, מה שעיצב את תודעת נוכחותו של ה' במציאות, דרך אותה התערבות תמידית וגלויה בתוך המציאות. כאשר נפסקה נוכחות זו, וזכרונה אבד מתודעת העם, הקשר מתבטל ונמוג.

תפקידו של שמואל היה לחדש את הקשר דווקא מתוך מצב זה. להבין מהי מערכת היחסים המתבקשת לאחר השלב הבסיסי, הראשוני, אך גם הזמני, של מערכת היחסים שהיתה בזמן משה ויהושע, שהתבססה על חיים רוחניים ותודעה שמיימית, על נוכחות ה' באופן גלוי ופעיל. כל זה היה מתאים לזמנם של משה ויהושע, זמן המדבר והכניסה לארץ, אולם מטרת הכניסה לארץ וההתיישבות בה נועדה לקיים מערכת יחסים שונה בין ה' וישראל, נוכחות אלקית אחרת.

זו הסיבה שאחר מות יהושע אירעה הנפילה הגדולה של תקופת השופטים, משום שזמנה של מערכת היחסים הקודמת הסתיים, ועם ישראל נכנס לתקופת ביניים, ניתן לומר, מן הסתם, הכרחית - עד שיפציע אורו של שמואל, שבמקום לנסות ולמצוא את ה' מעל

המציאות - דבר שלא ניתן עוד לראות דרך קבע, הוא יבקיע דרך בתוך המציאות לנוכחותו של ה', וימצא נתיב לקשר בינו ובין עם ישראל שעובר דרך החיים הארציים והאנושיים.

היכולת של שמואל להביא לעם ישראל הנהגה מאוחדת וצודקת, מגיעה מתוך תפיסה חדשה על מקומו של האדם, על מרכזיותו, ועל האופן הנכון בו הוא עומד לפני ה'. אפשר לומר, בהשאלה מדברי חז"ל, ששמואל בא לחדש דרך של 'להתהלך לפני ה', כאברהם שלא היה צריך סעד לתמכו, במקום דרך של 'להתהלך את ה', כנח שהיה צריך סעד לתמכו.

אפשר והמעבר הזה הוא חלק ממעבר-העל של עם ישראל, ממלכות יוסף למלכות יהודה¹. שהרי יהושע הוא משבט אפרים, ומיד לאחר מותו הוא מעביר את ההנהגה ליהודה:

וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת יְהוֹשֻׁעַ וַיִּשְׁאַלּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּה' לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה לָּנוּ אֶל הַכְּנָעֲנִי בַּתְּחִלָּה לְהִלָּחֶם בּוֹ. וַיֹּאמֶר ה' יְהוּדָה יַעֲלֶה הִנֵּה נִתְּנִי אֶת הָאָרֶץ בְּיָדוֹ.

מעבר זה של ההנהגה ליהודה לא הצליח, כפי שנראה, ואולי משום שעם ישראל עדיין לא היה בשל לה. במקום זה התחילה תקופת השופטים. שמואל עצמו, אמנם לא היה משבט יהודה, ואכן גם המלך הראשון שהוא ממנה הוא משבט בנימין (השייר, באותו הזמן, לשבט יוסף, כפי שנראה במקומו), אך בסופו של דבר גם מלכות זו לא הצליחה, והמלכות חזרה ליהודה לעולם, על ידי בית דוד. וַיִּמָּאֵס בְּאַהֲלֵי יוֹסֵף וּבְשִׁבְטֵי אֶפְרַיִם לֹא בָחַר, וַיִּבְחַר אֶת שִׁבְטֵי יְהוּדָה (תהלים עח, סז - סח).

בהמשך לימודנו ננסה לעמוד על אופי המעברים האלו. עד כמה ניתן, אכן, למתוח ביניהם קו אחד, ומה מאפיין כל מעבר בגוון הייחודי שלו; בשלב זה נסתפק במבט קצר על אותו מעבר שלא הצליח מיהושע ליהודה, ועל אופן התיקון שלו לאחר מכן על ידי דוד, שהחזיר את המלכות למקומה.

כפי שהובא, לאחר מות יהושע נצטוו בני ישראל: "יְהוּדָה יַעֲלֶה הִנֵּה נִתְּנִי אֶת הָאָרֶץ בְּיָדוֹ". ליהודה ניתנה ההזדמנות למלוך על עם ישראל, כפי ייעודו שהובטח לו על ידי יעקב אבינו "לֹא יָסוּר שִׁבְטֵי מִיְהוּדָה וּמִחֻקֵּי מִיָּין רַגְלִיו". אלא שיהודה לא ניצל הזדמנות זו, ובמקום להילחם עבור עמו הוא בחר להילחם עבור עצמו בלבד:

וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְשִׁמְעוֹן אֲחִיו עֲלֶה אִתִּי בְּגוֹרְלִי וְנִלְחָמָה בְּכָנְעָנִי וְהִלָּכְתִּי גַם אֲנִי אִתָּךְ בְּגוֹרְלֶךָ וַיִּלֶּךְ אִתּוֹ שִׁמְעוֹן.

1. מערכת היחסים וחלוקת התפקידים שבין יוסף ויהודה היא מיסודות בניינו של עם ישראל, ובהם עוסק השליש האחרון של ספר בראשית. בספרנו להתהלך על חומש בראשית הרחבנו בענין, ובעזרת ה' עוד נרחיב בענין במקומות נוספים.

יהודה העדיף ללכת עם שבט שמעון, לסייע זה לזה לכבוש את חלקם וגורלם - שהרי נחלת שמעון הוא בעצם בתוך נחלתו, ואת כל עם ישראל הפקיר והזניח, שידאג כל שבט לעצמו, וכך אבדה ההזדמנות להנהגה מתוקנת של עם ישראל על ידי יהודה, ובמקומה באה תקופת השופטים².

קלוקל זה בא על תיקונו, כאמור, בחזרתה של מלכות בית דוד³. ואכן, אף בסיפור לידתו של דוד עצמו אנו מוצאים חזרה על תופעה זו, של שבט יהודה המועל בתפקידו ומתחמק מאחריותו לעם ישראל, ומתקן זאת בסופו של דבר על ידי לקיחת אחריות וערבות.

כאן באנו לקשר בין ספרנו למגילת רות, הפותחת בתיאור הבא:

וַיְהִי בַיָּמִי שֶׁפֶט הַשּׁוֹפְטִים וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ וַיְלֶה אִישׁ מִבֵּית לָחֶם יְהוּדָה לָגוֹר
בְּשָׂדֵי מוֹאָב הוּא וְאִשְׁתּוֹ וּשְׁנֵי בָנָיו.

פתיחת המגילה מדגישה שהיה זה בתקופת השופטים, בתקופה הקשה והחשוכה של עם ישראל, כדי לספר לנו איך נזרעו אז זרעי התקומה והתחילה לזרוח שמשה של מלכות בית דוד.

ניתן לראות במגילה ששם ה' נזכר בה באופן מיוחד דווקא על ידי נעמי ובעז, שתי הדמויות המשמשות בתפקיד זה של הצמחת קרן דוד. אם בתיאור הרעב והאסונות של משפחת אלימלך לא נזכר שהיתה זו יד ה', הרי שנעמי שבה לביתה פִּי שְׁמִיעָה בְּשִׁדָּה מוֹאָב פִּי פֶקֶד ה' אֶת עַמּוֹ לָתֵת לָהֶם לָחֶם. את האסונות שאירעו לה היא מתארת "כִּי יִצְאָה בִּי יָד ה'" "וְהָ עָנָה בִּי וְשָׂדֵי הָרַע לִי". את הופעתו של בעז, המגילה בוחרת לתאר דרך הזכרת שם שמים השגורה על פיו: "וְהִנֵּה בֵּעַז בָּא מִבֵּית לָחֶם וַיֵּאמֶר לְקוֹצְרִים ה' עִמָּכֶם וַיֵּאמְרוּ לוֹ יְבָרְכָהּ ה'". תחילת התיקון, אפוא, היא בחידוש הקשר ונוכחותו של ה' בחיים, מה שהיה חסר בתקופה זו של השופטים.

וזה בא ביחד עם התיקון למידת המלכות של שבט יהודה. בתחילת המגילה הולך אלימלך ועוזב את עמו, וכפי שמתארים חז"ל:

אלימלך מגדולי הדור ומפרנסי הדור היה. וכיון שבאו שני רעבון אמר:
עכשיו יהיו כל ישראל מסובין בקופתן על פתחי וזה בא בקופתו וזה בא
בכפיפו. מה עשה? עמד וברח מפניהם. (ילקו"ש רות רמז תקצ"ח)

אלימלך היה משבט יהודה מבני נחשון בן עמינדב (בבא בתרא צא,א), ושמו "אלימלך"

2. בעזרת ה' נאריך בזה במקומו, בביאורנו לספר שופטים

3. וכפי שנאריך בלימודנו בתוך הספר.

מורה על עניין המלכות. אלא, שמידת האנוכיות שלטה אז בשבט יהודה, והם לא לקחו על עצמם את האחריות על עם ישראל כלו, והיו עסוקים אך ורק בעצמם, במשפחתם ובשבטם. משם קצרה היתה הדרך לאסון הנורא שבא על משפחתו, עד שנעמי חוזרת לביתה לבדה, אלמנה שכולה, גלמודה ועניה.

ובתוך חשיכה זו מפציעה קרן האור על ידי בועז. בעז שדואג לרות המסכנה, שלא נעזרה על ידי בני העיר עבור פת לחם, ונאלצה ללקוט בשבלים בשבילה ובשביל חמותה; שלא חשב על טובתו האישית כמו שמסופר על אותו גואל, "פלוני אלמוני", שטען "לא אוכל לגאֹל לי פֶּן אֶשְׁחִית אֶת נַחֲלָתִי (רות ד, ו), אלא ראה את טובת המשפחה הזקוקה לגאולה, והכניס עצמו בנישואין שעמדו באותה תקופה בסימן שאלה גדול סביב החידוש של "עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואביה". אותו בועז, הוא זה שזכה שממנו תצא מלכות בית דוד, מלכות של חסד ואחריות על עם ישראל כולו.

אם כן 'שמואל כתב ספרו וספר שופטים ומגילת רות', משום שהוא מביא לידי מימוש את מלכות בית דוד, ומתקן את הקלקול של תקופת השופטים. בספר הזה, כמה מלכות בית דוד משבט יהודה בצורתה המתקנת, כפי שנלמד ונפרש את פסוקי הספר, לפי הסדר; כאן נסתפק רק בסיפור הראשון בו אנו פוגשים את דוד וצורת הנהגתו, במלחמה מול גלית הפלישתית. שם מגלה דוד את הנחישות לעמוד מול גלית, לא בשביל להשיג עושר או כבוד מאת המלך, אלא אך ורק מתוך האחריות העצומה שהוא חש כלפי בני ישראל הנושאים עליהם את שם ה'. על מלחמתו של דוד בגלית נעמוד בהרחבה, כמובן, במקומו, ונציין כאן בקצרה את האופן שבו מתגלים בה שני העניינים האלו, של שם שמים ושל מידת המלכות.

קודם שבא דוד למלחמה, הנביא אינו מזכיר את שם ה' בהקשר של גלית. הוא מצטט את גלית כאומר "אֲנִי חֲרַפְתִּי אֶת מַעֲרֻכֹת יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה". גם עם ישראל עצמם מתייחסים אליו כך: "וַיֹּאמֶר אִישׁ יִשְׂרָאֵל הַיָּאִיתָם הָאִישׁ הָעֹלָה הַזֶּה כִּי לַחֲרֹף אֶת יִשְׂרָאֵל עָלָה". אבל דוד - הוא רואה את הדברים אחרת: "כִּי מִי הַפְּלִשְׁתִּי הָעֹלָה הַזֶּה כִּי חֲרֹף מַעֲרֻכֹת אֱלֹהִים חַיִּים". "גַּם אֶת הָאָרֶץ גַּם הַדּוֹב הַכָּה עֲבָדְךָ וַהֲיָה הַפְּלִשְׁתִּי הָעֹלָה הַזֶּה כְּאֶחָד מֵהֶם כִּי חֲרֹף מַעֲרֻכֹת אֱלֹהִים חַיִּים". כוחו ואומץ ליבו של דוד בא בעקבות כך, שהוא רואה בחירוף מערכות ישראל כחירוף מערכות אלהים חיים.

ושוב, זה מצטרף ומשתלב למידת המלכות של יהודה, החוזרת למקומה על ידי דוד, יוצא חלציו של בעז, שלוקח אחריות ומתערב למען אחיו, ואלו הם דברי חז"ל במדרש על הפסוק שאומר שם ישי לדוד - וְאֶת אַחִיהָ תִּפְקֹד לְשָׁלוֹם וְאֶת עֲרֻבָתָם תִּקַּח:

אמר רבי יהודה ברבי סימון: למוד אותו שבט להיות ערב אלו לאלו, שנאמר "אנכי אערבנו", אמר ישי לדוד בנו, הרי השעה שתלך ותקיים אותו הערבות של יהודה זקנך שערב את בנימין מיד אביו, שנאמר "אנכי אערבנו", לך והוציא אותו מערובתו. מה עשה דוד? הלך וקיים את הערבות והרג את גלית וכו'.

תחילת התיקון של תקופת השופטים החלה בסיפור הראשון בספר שמואל, בסיפור של אלקנה וחנה וכאשר נלמד בתחילת הספר. הפרקים הראשונים של ספר שמואל, מספרים על לידתו של שמואל בתוך תקופת השופטים הקשה, בה אף המשכן עצמו מידרדר והולך על ידי בני עלי, ובסופו של דבר חרב לחלוטין. אמנם, הקושי הגדול והמשבר שפקד את עם ישראל באותה המלחמה מול הפלישתים, היה נקודת מפנה להתחלה חדשה וצמיחה לתוך תקופה חדשה של הנהגת שמואל ועד להעמדת מלכות בית דוד על תיקונה.

אם בתחילת הספר, בסיפור חורבן שילה (פרק ד'), אנו קוראים את האסונות הקשים שפקדו את העם - "וְגַם מִגִּפָּה גְדוֹלָה הִיָּתָה בָּעָם וְגַם שְׁנֵי בָנָיו מָתוּ חֶפְנִי וּפִינְחָס וְאַרְוֹן הָאֱלֹקִים נִלְקָחָה", הרי שבסוף הספר, אחר העמדת מלכות בית דוד וביסוס המלוכה מכל המערערים עליה, לא נגמר הספר לפני שמוצאים שוב את המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם. דוד המלך קונה את גורן ארונה היבوسی, והנביא חותם: "וַיֵּבֶן שָׁם דָּוִד מִזְבֵּחַ לַה' וַיַּעַל עֹלֹת וְשָׁלָמִים וַיַּעֲתֶר ה' לְאַרְצָא וַתַּעֲצֹר הַמִּגִּפָּה מֵעַל יִשְׂרָאֵל".

נערך על ידי הרב יצחק רצקר
להצטרפות לרשימת התפוצה של שיעורי הרב אורי הולצמן
ניתן לשלוח דוא"ל לכתובת:
shiuriholzman+subscribe@googlegroups.com
להערות: shiurimholzman@gmail.com
עיצוב ועימוד: ארי יארמיש 0548400711